

Г. Пономарьова, аспірантка Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Застосування змішаної виборчої системи: вибори народних депутатів України 2002 р.

Від вирішення проблеми вироблення ефективного демократичного виборчого механізму залежать подальший розвиток політичної системи, збереження або нівелювання демократичних цінностей та інститутів у державі. Виборча система як спосіб підбиття результатів голосування і розподілу на цій основі депутатських мандатів є ключовим елементом виборів.

В Україні виборча система, зокрема для виборів народних депутатів, не набула сталих форм. Сьогодні актуальним є пошук найбільш оптимальної її моделі. Подальша трансформація української парламентської виборчої системи має бути науково обґрунтованою, враховувати, зокрема, вже набутий досвід застосування різних виборчих систем в Україні, особливості політичної та партійної систем, політичної та правової культури. Тому доцільним є всебічне дослідження правового регулювання та практики функціонування видів виборчих систем на теренах України, їх особливостей задля урахування позитивних результатів та уникнення помилок.

З огляду на зазначену актуальність ці питання широко досліджуються. Їм приділяється увага, насамперед, і правознавців, і політологів, зокрема Н. В. Богашевої, Ю. Б. Ключковського, Л. В. Колісецької¹, А. З. Георгіци, Н. Г. Шукліної², В. М. Єрмолаєва, Б. І. Ольховського³, В. М. Кампо⁴,

¹ Богашева, Н. В. Дослідження деяких аспектів еволюції виборчого законодавства України (1989–2006 роки) / Н. В. Богашева, Ю. Б. Ключковський, Л. В. Колісецька. – К., 2006. – 146 с.; Ключковський, Ю. Пропорційні вибори і розвиток партійної системи в Україні / Ю. Ключковський // *Вибори та демократія*. – 2006. – № 3. – С. 11–19.

² Георгіца, А. З. Проблема конституційної регламентації виборчої системи України в контексті світового досвіду / А. З. Георгіца, Н. Г. Шукліна // *Наук. вісн. Чернівецького ун-ту*. – 2003. – Вип. 187: Правознавство. – С. 74–82.

³ Ольховський, Б. І. Конституційно-правове регулювання та стан виборів в Україні / Б. І. Ольховський, В. М. Єрмолаєв, Є. Б. Ольховський. – Х., 2005. – 120 с.

⁴ Кампо, В. Парламентські вибори 2002 р.: якими їм бути? / Володимир Кампо // *Людина і політика*. – 2002. – № 1. – С. 9–16.

І. О. Кресіної, Є. В. Перегуди¹, О. В. Лавриновича², Д. В. Лук'янова³, Р. М. Павленка⁴, М. І. Ставнійчук⁵, С. О. Телешуна⁶, Ю. М. Тодики⁷, О. Ю. Тодики⁸ та ін. Крім того, проблеми виборчого законодавства активно досліджуються експертами Лабораторії законодавчих ініціатив⁹. Водночас зазначена проблема не є вичерпаною, потребує додаткового осмислення.

Метою цієї статті є аналіз чинників, що обумовили застосування змішаної мажоритарно-пропорційної системи для проведення виборів до Верховної Ради України у 2002 р., умов та наслідків її використання. Також доцільно проаналізувати окремі положення Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 18 жовтня 2001 р.¹⁰, які безпосередньо визначали особливості застосованої виборчої моделі, результати та наслідки цих парламентських виборів.

Практичний досвід організації та проведення виборів народних депутатів України в 1998 р., а потім і повторних виборів і виборів за-

¹ Кресіна, І. О. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми : монографія / І. О. Кресіна, Є. В. Перегуда. – К., 2003. – 368 с.

² Лавринович, О. В. Виборче право України та право вибору в Україні / О. В. Лавринович // Парламентська реформа: теорія та практика : зб. наук. пр. – К., 2001. – С. 125–135; Лавринович, О. В. Мотивація вибору / О. В. Лавринович // Голос України. – 2000. – 11 січ. (№ 3).

³ Лук'янов, Д. В. Політичні партії в системі взаємодії громадянського суспільства та держави (роль та правове регулювання) : монографія / Д. В. Лук'янов. – Х., 2007. – 320 с.; Д. В. Лук'янов. Правова та політична оцінка загороджувального бар'єру як інституту виборчого права / Д. В. Лук'янов, Г. П. Пономарьова // Право України. – 2005. – № 12. – С. 10–14.

⁴ Павленко, Р. Законодавство про вибори в системі заходів структурування українського парламенту / Ростислав Павленко // До питання реформування виборчого законодавства : зб. аналіт. матеріалів / Ком. виборців України. – К., 2001. – С. 18–31.

⁵ Ставнійчук, М. Політичні партії та виборчий процес в Україні / Марина Ставнійчук // До питання реформування виборчого законодавства : зб. аналіт. матеріалів / Ком. виборців України. – К., 2001. – С. 4–17.

⁶ Телешун, С. Нові перспективи Закону про вибори народних депутатів України: версії розвитку / С. Телешун // Право України. – 2001. – № 1. – С. 85–86.

⁷ Тодика, Ю. М. Актуальні дослідження проблем виборчого права України / Ю. М. Тодика // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – К., 2001. – Вип. 11. – С. 582–583.

⁸ Тодика, О. Ю. Вибори до парламентів країн СНД (Порівняльно-правовий аспект) : монографія / О. Ю. Тодика. – Х., 2003. – 147 с.

⁹ Замніус, В. Виборче законодавство України напередодні змін: аналіз перспективного виборчого законодавства України та іноземний досвід / Віталій Замніус, Дмитро Котляр, Анжела Євгенєва // Парламент. – 2001. – № 4. – С. 24–50.

¹⁰ Про вибори народних депутатів України : Закон України від 18 жовт. 2001 р. № 2766-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 51–52. – Ст. 265.

мість депутатів, які вибули, у 1998–2000 рр. виявив як позитивні риси змішаної системи, так і низку проблем. До того ж деякі суттєві положення Закону «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 р., як-от: можливість кандидата бути включеним до списку партії (блоку партій) та одночасно висуватись в одномандатному виборчому окрузі (ч. 3 ст. 20), пропуск при встановленні результатів виборів у списку політичної партії (блоку партій) кандидатів, обраних в одномандатних округах за мажоритарною системою (ч. 11 ст. 42) та ін., були визнані Конституційним Судом України неконституційними, оскільки вони порушують принцип рівного виборчого права (рівності)¹.

Ураховуючи зазначені обставини, уже в 1998 р., майже відразу після чергових парламентських виборів, окремі парламентарі почали роботу над оновленням правової бази для наступних виборів. Наслідком реформування виборчої системи України мало стати «покращення якісних параметрів наступного складу Верховної Ради України як законодавчого й вищого представницького органу»².

Упродовж одного року народними депутатами України було подано 4 проекти Закону України «Про вибори народних депутатів України». Усі вони мали спільну ідею — запровадження пропорційної виборчої системи. Відмінність же полягала у кількості виборчих округів, розмірі загороджувального бар'єру, суб'єктах висування кандидатів, вимогах до політичних партій як учасників виборів, порядку формування виборчих комісій тощо. Так, пропонувалися і єдиний загальнодержавний округ, і 26 багатомандатних округів, при цьому списки кандидатів у депутати були регіональними в усіх проектах. Здебільшого списки мали бути жорсткими. Лише один проект передбачав можливість преференційного голосування: або за конкретного кандидата у списку, або за список у цілому³. Один-єдиний законопроект не перед-

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про вибори народних депутатів України) від 26 лют. 1998 р. // Вісн. Конституц. Суду України. – 1998. – № 2. – С. 4–19.

² Лавринович, О. В. Мотивація вибору / О. В. Лавринович // Голос України. – 2000. – 11 січ. (№ 3).

³ Проект Закону про вибори народних депутатів України, внесений народним депутатом України А. О. Білоусом, № 2182-1 від 05.04.1999 р. [Електронний ресурс] // Законодавство : інформ.-пошукова система / Наук.-дослід. центр прав. інф-ки АПРН України; станом на 19 серп. 2008 р. – К., 2008. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM). – Назва з диска.

бачав загороджувальний бар'єр взагалі¹. Один із його авторів В. С. Журавський підкреслював, що така пропорційна виборча система є більш перспективною, бо в разі її запровадження не буде втрачено жодного голосу виборця, кожний голос буде враховано, що забезпечить рівність виборів щодо всіх суб'єктів виборчого процесу². Інші проекти передбачали бар'єр на рівні 4 %.

Запропонована пропорційна система виборів, на думку ініціаторів та авторів законопроекту, по-перше, дала б можливість у наступному парламенті утворити більшість, яка формуватиме уряд і візьме всю відповідальність за стан справ у країні, по-друге, сприяла б подальшому політичному структуруванню суспільства взагалі, Верховної Ради України зокрема.

Оцінюючи розстановку політичних сил у парламенті і перспективи проходження пропорційного законопроекту, прогнозувалося, що він буде підтриманий простою більшістю голосів. Прагматичні мотиви підтримки усіма без винятку партійними фракціями пропорційного закону були цілком очевидними³. Так, непоодинокими були думки, що пропорційні вибори допоможуть мінімізувати зусилля й збільшити шанси на проходження до парламенту: місце у прохідній частині партійного списку може бути дешевшим за мажоритарний округ. Це натякало на перспективність пропорційної системи виборів. Що ж до таких аргументів, як «сприяння політичному структуруванню суспільства», то це, на думку більшості експертів, було скоріше зручним «прикриттям» для особистої вигоди.

Після тривалої нелегкої роботи над законопроектом після першого читання депутати ухвалили виборчий закон⁴. Ним передбачалися пропорційна виборча система із жорсткими списками в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі, 4-відсотковий загороджувальний бар'єр.

¹ Проект Закону про вибори народних депутатів України, внесений народними депутатами України В. С. Журавським і С. О. Кириченком, № 2182 від 21.10.1998 р. [Електронний ресурс] // Законодавство : інформ.-пошукова система / Наук.-дослід. центр прав. інф-ки АПрН України; станом на 19 серп. 2008 р. – К., 2008. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM). – Назва з диска.

² Стенограма пленарного засідання четвертої сесії Верховної Ради України // Бюлетень № 35. – 1999. – 18 листоп.

³ Детальніше див.: Телешун, С. Нові перспективи Закону про вибори народних депутатів України: версії розвитку / С. Телешун // Право України. – 2001. – № 1. – С. 85–86.

⁴ Стенограма пленарного засідання шостої сесії Верховної Ради України // Бюлетень № 64. – 2001. – 18 січ.

На цей і наступний закони про вибори народних депутатів, які передбачали пропорційну виборчу систему, Президент України Л. Д. Кучма наклав вето. Пропорційний закон не отримав підпис гаранта Конституції, «оскільки його концептуальні засади та численні норми не відповідають Конституції України, обмежують конституційні права громадян, не узгоджуються з іншими законами, які є базовими у відповідних сферах». Зазначалося, що процедура виборів, передбачена цим законом, позбавляє переважну більшість народу права здійснювати владу безпосередньо, як установлено ст. 5 Конституції України, шляхом обрання свого представника до Верховної Ради України і фактично надає лише можливість проголосувати за одну з політичних партій, орієнтуючись при цьому виключно по перших п'яти особах з її виборчого списку. Таким чином, практично вирішувати, хто реально стане членом єдиного органу законодавчої влади в Україні, буде не народ, а невелика група людей, об'єднаних певними політичними поглядами. Реалізація такого підходу призведе до підміни реального народовладдя владою носіїв певних ідеологій. Президент вважав, що «під час підготовки та прийняття цього Закону мала бути врахована й думка громадськості щодо неприпустимості запровадження в Україні пропорційної системи виборів народних депутатів України»¹.

Двічі провалювалися намагання народних депутатів України подолати президентське вето: 262 і 259 замість потрібних 300 голосів, навіть у режимі таємного голосування². За оцінкою народного депутата України Ю. Б. Ключковського, якби всі партії, фракції яких представлені у парламенті, дотримувались своєї програми, то було б 308 голосів, тобто достатньо для подолання вето Президента³.

Отже, неспроможність депутатів прийняти закон про вибори на основі пропорційної системи є результатом насамперед непослідовності самих політичних партій. Таким чином, партії самі довели свою слабкість, а тому й передчасність введення пропорційної системи виборів.

Позиція ж Президента України, за окремими оцінками, насправді була такою: підтримка виборчого законопроекту на пропорційній

¹ Пропозиції до Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 20.02.2001 р. та від 19.04.2001 р. [Електронний ресурс] // Законодавство : інформ.-пошукова система / Наук.-дослід. центр прав. інф-ки АПрН України; станом на 19 серп. 2008 р. – К., 2008. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM). – Назва з диска.

² Стенограма пленарного засідання сьомої сесії Верховної Ради України // Бюлетені № 21 та № 44. – 2001. – 22 берез., 17 трав.

³ Вибір перед виборами: визначення правил гри : матеріали круглого столу, 12 берез. 2001 р. / Верхов. Рада України // Парламент. – 2001. – № 3. – С. 43.

основі лише у разі імплементації рішення референдуму про двопалатний парламент¹.

Невдалий пропорційний сценарій спонукав до пошуків іншого, більш підходящого варіанта. На розсуд депутатів були подані декілька пропозицій: змішана мажоритарно-пропорційна система, яка значно відрізнялася від застосованої в 1998 р. (голосування мало здійснюватися одним бюлетенем, у 225 одномандатних округах депутати обиралися б за мажоритарною системою відносної більшості, решта 225 мандатів мали розподілятися між політичними партіями пропорційно до кількості голосів виборців, поданих за кандидатів від цих партій у одномандатних округах, бар'єр 5 % у масштабах країни)²; змішана система при співвідношенні мажоритарної та пропорційної частин на рівні 135 (30 %) та 315 (70 %) народних депутатів; мажоритарна виборча система абсолютної більшості (після першої невдалої спроби зі змішаною виборчою системою, про що йтиметься далі).

Компромісним варіантом могло стати ухвалене парламентарями рішення про запровадження змішаної виборчої системи, за якої майже 25 % депутатів (115 чоловік) мали обиратися за звичною українському виборцю простою і персоніфікованою мажоритарною системою, решта 335 — за пропорційною³. Але і таке рішення народних депутатів України Президент не підтримав двічі, скориставшись правом вето. Здебільшого аргументи і посилання на статті Конституції були такими ж, як і у попередніх двох президентських пропозиціях. Водночас за цим законом, на його думку, вибори народних депутатів перетворюються у партійний захід не повністю, а лише переважно, бо ж кількість обранців за списками партій майже втричі перевищуватиме кількість депутатів, які обиратимуться за системою відносної більшості. Новим у пропозиціях Президента стала поява «побажання» щодо виборчої системи для проведення майбутніх парламентських виборів: «лише за умови збереження існуючої виборчої системи... може бути забезпечено виконання конституційної вимоги щодо проведення виборів до

¹ Павленко, Р. Законодавство про вибори в системі заходів структурування українського парламенту / Ростислав Павленко // До питання реформування виборчого законодавства : зб. аналіт. матеріалів / Ком. виборців України. – К., 2001. – С. 30.

² Детальніше див.: Проект Закону про вибори народних депутатів України, внесений народними депутатами України С. Б. Гавришем, Р. П. Безсмертним, П. О. Порошенком, № 7310 від 18.05.2001 р. [Електронний ресурс] // Законодавство : інформ.-пошукова система / Наук.-дослід. центр прав. інф-ки АПрН України; станом на 19 серп. 2008 р. – К., 2008. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM). – Назва з диска.

³ Стенограма пленарного засідання сьомої сесії Верховної Ради України // Бюлетень № 57. – 2001. – 7 черв.

Верховної Ради України на основі загального, рівного і прямого виборчого права, додержання конституційних прав громадян та створено достатньо умов для реалізації політичними партіями наданих їм Основним Законом України можливостей щодо участі у виборах»¹.

За таких умов незрозумілими з юридичної точки зору є неконституційність пропорційного принципу виборів у змішаній системі при співвідношенні мажоритарної та пропорційної складових на користь пропорційної і конституційність при паритетності цих систем. Адже сутність цієї системи від кількісного співвідношення не змінюється. Тобто така позиція і дії Президента є виключно суб'єктивними. Саме так виразився внутрішньополітичний суб'єктивний фактор впливу на обрання виду виборчої системи.

Спроби подолати вето Президента на зазначений виборчий закон, заснований на змішаній системі 75 на 25 %, — це 252, а потім 242 відданих голоси². Наступний абсолютно компромісний варіант — повна підтримка депутатами пропозиції Президента України про збереження чинної моделі виборчої системи. Але Президент підписав виборчий закон, що передбачав змішану систему 50 на 50, лише з другого разу. Розглядаючи чергову редакцію Пропозицій Президента до закону про вибори, парламентарі ухвалили ті з них, які були вигідні великим і впливовим політичним партіям, а не вигідні, як-от: надання права участі у пропорційних виборах усім партіям, заборона вилучати зі свого списку кандидатів після його реєстрації тощо, були відхилені. Скорочення термінів виборчої кампанії до 90 днів, що було принциповою вимогою Президента, також було більш вигідним великим партіям, оскільки зменшувалася можливість не впливових політичних сил здобути собі якусь серйозну підтримку за такий нетривалий час. Варто зазначити, що за заветованим законом, згідно з яким тривалість виборчої кампанії — 180 днів, вона мала стартувати від самого початку жовтня 2001 р., закон же було ухвалено тільки 18 жовтня. За Закон України «Про вибори народних депутатів України» проголосували 234 народних депутати.

30 грудня 2001 р. Центральна виборча комісія оголосила з 31 грудня початок виборчого процесу чергових виборів народних депутатів

¹ Пропозиції до Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 04.07.2001 р. та від 14.08.2001 р. [Електронний ресурс] // Законодавство : інформ.-пошукова система / Наук.-дослід. центр прав. інф-ки АПрН України; станом на 19 серп. 2008 р. — К., 2008. — 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM). — Назва з диска.

² Стенограма пленарного засідання сьомої сесії Верховної Ради України // Бюлетень № 77. — 2001. — 12 лип.; Стенограма пленарного засідання восьмої сесії Верховної Ради України // Бюлетень № 5. — 2001. — 13 верес.

України, що відбудуться 31 березня 2002 р. Змішана виборча система із рівними мажоритарною та пропорційною складовими залишилася незмінною, як ми вже зазначали, після багаторазових спроб запровадити інший варіант. Але новим було те, що у 2002 р. потенційний кандидат у депутати мав обирати — балотуватися або в багатомандатному, або в одномандатному окрузі. З одного боку, відповідно до правової позиції Конституційного Суду України, боротьба особи за мандат народного депутата України одночасно у двох виборчих округах є порушенням конституційного принципу рівного виборчого права. З другого боку, деякі науковці дотримуються зовсім іншої позиції. Так, зазначається, що змішана виборча система без такої можливості значною мірою втрачає сенс. Це докорінно відрізняє правовий підхід до застосування цієї системи в Україні від тих підходів, що реалізуються в Німеччині, Угорщині, Литві, Росії тощо. За умов відсутності сталих традицій політичного життя партії здебільшого асоціюються з конкретними особами — політичними лідерами, які за таких правових умов змушені відмовитися від балотування в мажоритарних округах, бо без них у партійному списку шанси партії на електоральну підтримку стрімко знижуються. Водночас через таку вимушену відмову чимало кваліфікованих політиків опиняться поза парламентом або суттєво зменшиться чисельність їх майбутніх парламентських фракцій. Об'єктивно це загальмує розвиток політичної структури і навряд чи є доцільним¹.

Зникли такі суб'єкти виборчого процесу, як збори виборців і трудові колективи. Право висування кандидатів надавалося тепер політичним партіям, які зареєстровані в установленому законом порядку не менш як за рік до виборів, і виборчим блокам партій за умови, що до їх складу входять партії, зареєстровані не менш як за рік до виборів. Крім того, громадянин міг стати кандидатом у народні депутати шляхом самовисування.

Учасниками парламентської виборчої кампанії 2002 р. стали 33 суб'єкти: 21 політична партія та 12 виборчих блоків політичних партій². Найчастіше основою для блокування стає схожа ідеологія, хоча, як свідчить досвід об'єднання в передвиборчій кампанії 2002 р., це не

¹ Лавринович, О. В. Виборче законодавство України та проблеми його вдосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Лавринович Олександр Володимирович. – К., 2001. – С. 74–78; Пахарев А. Багатопартійність і партійна система – поняття не тотожні / Анатолій Пахарев // Віче. – 2002. – № 2. – С. 3–7.

² Вибори до Верховної Ради України 2002 року : інформ.-аналіт. вид. / голова редкол. М. М. Рябець. – К., 2002. – С. 71–76.

стало обов'язковим чинником у виборі «подорожнього» до парламенту¹. Загальна кількість кандидатів у партійних списках — 3762 особи (станом на день виборів 31 березня 2002 р.). Повних списків із 225 кандидатами не було зареєстровано від жодної політичної сили.

У мажоритарних виборах брали участь 3084 кандидати в народні депутати України (станом на день виборів), зокрема, шляхом самовисування висувалися 1537 осіб (49,84 %), політичними партіями та блоками — 1547 (50,16 %)².

Серед партійних висуванців у загальнодержавному багатомандатному окрузі було 312 безпартійних (8,29 %), решта 91,71 % кандидатів — члени партій. І серед кандидатів-мажоритарників безпартійними були лишень 1330 кандидатів (43,13 %), решта 56,87 % — партійці. Таким чином, загальна кількість кандидатів — членів політичних партій становила 5204 особи, тобто 76 % від загальної кількості кандидатів у народні депутати. Безпартійними були 24 %³.

Політичні партії — учасники виборів у багатомандатному виборчому окрузі стали єдиними суб'єктами формування окружних виборчих комісій та головними при формуванні дільничних. Практична реалізація партіями такої можливості, наданої їм законом, показала, що переважна більшість із них не мала на регіональному рівні своїх організаційних структур, а тому й не змогла забезпечити вимоги закону щодо своєї участі у формуванні виборчих комісій як дільничних, так і окружних. Так, станом на 1 січня 2001 р. у всіх регіонах України місцеві осередки мали лише 12 політичних партій (11 % усіх партій)⁴.

31 березня 2002 р. чергові парламентські вибори в Україні відбулися. Їх результатом стало обрання повного складу Верховної Ради України IV (XV) скликання. У багатомандатному окрузі, як і прогнозувалося, здобули перемогу 6 політичних партій (виборчих блоків). Виборча квота дорівнювала 87 229 голосам виборців, її розмір збільшився порівняно із 1998 р., коли квота була 77 695 голосів виборців. Загороджувальний бар'єр у 4 % подолали виборчий блок «Наша Україна» — 23,57 % (70 мандатів), Комуністична партія України — 19,98 % (59 мандатів), блок «За Єдину Україну!» — 11,77 % (35 мандатів), «Ви-

¹ Детальніше див.: Конончук, С. Технології партійних блокувань / Світлана Конончук // *Вибори-2002: погляд молодих*. – К., 2002. – Вип. 3. – С. 27–34.

² *Вибори до Верховної Ради України 2002 року: інформ.-аналіт. вид.* / голова редкол. М. М. Рябець. – К., 2002. – С. 71, 75–81.

³ Там само. – С. 91–92, 94–96.

⁴ Детальніше див.: *Політичні партії в Україні: інформ.-довід. вид.* / голова редкол. М. М. Рябець. – К., 2001. – С. 178.

борчий блок Юлії Тимошенко» — 7,26 % (22 мандати), Соціалістична партія України — 6,87 % (20 мандатів), Соціал-демократична партія України (об'єднана) — 6,27 % (19 мандатів). Разом переможці пропорційних виборів зібрали 19 626 668 голосів виборців (75,75 %)¹. Це більше, ніж сумарний результат восьми партій і блоків на виборах у 1998 р., які разом отримали 17 481 593 голоси. Поза розподілом мандатів за пропорційною системою залишилися 27 партій і виборчих блоків. Лише 2,45 % виборців (635 199 осіб) не підтримали жодної партії².

31 березня 2002 р. депутатів було обрано у 222 мажоритарних округах. У трьох округах після визнання виборів у них недійсними 14 липня 2002 р. були проведені повторні вибори. Після дообрання депутатів у цих округах склад Верховної Ради України IV скликання був сформований повністю.

Із 225 обраних депутатів-мажоритарників 129 (57,33 % від їх кількості) були висунуті політичними партіями: 66 (29,33 %) — партіями блоку «За Єдину Україну!», 41 (18,22 %) — партіями «Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна»»; інші політичні партії, котрі висунули кандидатів, значно відстають від зазначених лідерів виборчих перегонів — 6 депутатів від КПУ, 5 від СДПУ(о) тощо. Членами партій були 128 (56,89 %) депутатів. Із них 73 (32,44 %) представляли виборчий блок «За Єдину Україну!»: насамперед це Партія регіонів — 29 депутатів (12,89 %) та Аграрна партія України — 19 депутатів (8,44 %). «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»» зібрав 28 мандатів (12,44 %). У інших партій поповнення своїх лав з мажоритарних округів незначне: СДПУ(о) — 9, КПУ — 5, СПУ — 1. Партії «Виборчого блоку Юлії Тимошенко» не отримали мандатів у мажоритарних округах. 97 депутатів (43, 11 %) були позапартійними³.

За оцінками експертів, результати виборів засвідчили відсутність прямого зв'язку між коштами, вкладеними у виборчу кампанію, доступом до ЗМІ та підтримкою партії (блоку) на виборах. Здобули підтримку й опозиційні партії, а не лише «партія влади». Український виборець довів свою здатність до самостійного вибору, обирає ті партії (блоки), де він хоч щось знає про ідеї та пропозиції або принаймні довіряє їх лідерам. Тобто виборець став більш раціональним та роз-

¹ Вибори до Верховної Ради України 2002 року : інформ.-аналіт. вид. / голова редкол. М. М. Рябець. – К., 2002. – С. 171–176.

² Там само. – С. 175.

³ Там само. – С. 173–175, 270–271.

судливим¹. Він уже розрізняє «політичних двійників»: КПУ (оновлена) зібрала 1,39 %, блок «Народний Рух України» — 0,16 %, Всеукраїнська партія трудящих на чолі з О. Морозом — 0,34 %².

Усього з 450 народних депутатів Верховної Ради України IV скликання членами партій були 306 депутатів, тобто 68 %. 144 народних обранці були безпартійними³. Тобто практично незмінним залишається попереднє співвідношення партійних та безпартійних депутатів — 69 % на 31 %⁴.

Політична структурованість новообраного парламенту виявилася в тому, що було сформовано 6 депутатських фракцій: фракція «Єдина Україна» (175 депутатів), фракція «Наша Україна» (119), Комуністичної партії України (63), Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) (31), блоку Юлії Тимошенко (23), Соціалістичної партії України (22 депутати)⁵. Тобто 433 народних депутати України (96,2 %) об'єдналися у фракції, які утворювалися депутатами виключно на основі політичних партій та блоків політичних партій у складі не менш як 14 народних депутатів України. Лише 17 народних депутатів були позафракційними.

Отже, оцінюючи структуру парламенту як результат дії змішаної виборчої системи, насамперед впадає в око те, що переважна більшість народних депутатів України (96 %) увійшла до складу певних партійних фракцій. Тобто ніби й відбулася чітка структуризація, якої прагнули, втім це лише з одного боку. З другого ж боку, поглянемо на найчисельнішу фракцію. Провладна партія «Єдина Україна», зібравши 11,77 % голосів (35 мандатів) і посівши лише 3 місце у загальнодержавному окрузі, отримавши за мажоритарною системою ще 73 мандати, тобто в сумі 108 депутатів, сформувала найбільшу парламентську фракцію — 175 депутатів. Квітень — перша половина травня 2002 р. пройшли у приєднанні депутатів-мажоритарників до однієї з парламентських політичних сил, тобто, за окремими оцінками, у «брутальному заганнянні обраних самовисуванців до мега-фракції «Єдина

¹ Вибори відбулися! Чи зміни почалися? : зб. матеріалів семінару Київ. проекту Ін-ту Кеннана, 28 трав. 2002 р. — К., 2002. — С. 4–9.

² Вибори-2002 в оцінках громадян та експертів. — К., 2002. — С. 12–14, 76–78.

³ Вибори до Верховної Ради України 2002 року : інформ.-аналіт. вид. / голова редкол. М. М. Рябець. — К., 2002. — С. 267–268, 270–271.

⁴ Вирахувано на підставі даних про результати виборів: Парламент України: Вибори-98 : інформ.-аналіт. вид. / Центр. виборча комісія ; голова редкол. М. М. Рябець. — К., 1998. — Ч. I. — С. 581.

⁵ Ключковський, Ю. Пропорційні вибори і розвиток партійної системи в Україні / Юрій Ключковський // Вибори та демократія. — 2006. — № 3. — С. 17.

Україна»¹. Отже, не вдаючись до аналізу методів формування такої фракції, зазначимо, що, очевидно, ті політичні фактори, які виступали проти пропорційної виборчої системи, отримали заплановану вигоду від змішаної системи, наявності мажоритарної складової.

На перший погляд конфігурація обраних політичних сил у Верховній Раді України не дозволяла існування стабільної більшості. Водночас через політичні домовленості більшість було створено. Хоча її діяльність ще не досить результативна, але її існування дозволяє набувати певного політичного досвіду та сподіватися на її розвиток до більш досконалих форм, підвищення ефективності законодавчої діяльності парламенту, поліпшення її якості.

Ситуація, що склалася після виборів 2002 р. у Верховній Раді України, з одного боку, указує на необхідність запровадження пропорційної виборчої системи задля забезпечення реалізації політичного волевиявлення населення, усунення фактора «несподіваності», непрогнозованості, яким є мажоритарна система виборів в Україні. І безпосередні результати цих парламентських виборів підтвердили позитивний вплив пропорційної системи, навіть у поєднанні із мажоритарною, на розвиток системи партій і політичну структуру парламенту. З другого ж боку, партії продемонстрували недостатню розвиненість і впливовість насамперед при вирішенні питання майбутньої виборчої системи, про що детально йшлося у цій статті, а також організаційно-структурну недосконалість, зокрема на етапі формування виборчих комісій. Отже, відповідь на питання про готовність політичних партій до переходу на пропорційну систему виборів та здатність сформувати сталий уряд є неоднозначною. Вважаємо, що обґрунтованість такого переходу на тому етапі є певною мірою сумнівною тому, що ця система може нормально працювати лише в умовах існування стабільної і сильної багатопартійної системи та населення з високим рівнем правосвідомості й політичної культури. Варто зауважити, що політичні партії, а також відповідне законодавство про них перебували на той час у стані становлення.

¹ Томенко, М. Законодавча, виконавча та судова влади України до і після виборів 2002 року / Микола Томенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.universum.org.ua/journal/2002/tomen_9.html.